

Г. А. Козубовський

ПРО ГРОШОВІ ОДИНИЦІ В ГРАФІТО 25 ІЗ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ

У статті аналізуються згадані в графіто із Софійського Собору в Києві назви — «гривни соболии» і «драниці». Звертається увага на три можливі варіанти для здійснення великих грошових угод у Києві XII ст.: у скіфатних золотих і електрових монетах другої половини XI—XII ст., в перелитих із таких монет злитках, а також у срібних злитках — гривнах київського типу. Припускається можливість ототожнення скіфатних монет і «драниць».

Ключові слова: графіто, гроші, Боянова земля, «драниця», «гривни соболии», скіфатні монети.

У середині XX ст. у південній галереї Софійського собору С. О. Висоцький виявив та ввів до наукового обігу надзвичайно інформативне графіто (рис. 1). Дослідник запропонував і сучасний переклад цього напису з 14 рядків: «Місяця січня в 30-те на святого Іполита купила землю Боянову княгиня Всеволодова, перед святою Софією, перед попами, а тут були: попим Яким Домило, Пантелей Ступко, Михалько Неженевич, Михайло, Данило, Марко, Сем'юн, Михал Єлісавинич, Іван Янчин, Тудор Тубинов, Ілля Копилович, Тудор Борзятнич; а перед тими свідками купила княгиня землю Боянову всю, а вдала за неї сімдесят гривен соболиних, а в тому драниць на сімсот гривен» (Висоцький 1964; 1966, с. 61, 64; Висоцький 1974, с. 12).

Упродовж останніх п'ятдесяти років графіто, його зміст, датування, палеографічні особливості тощо, стали предметом вивчення багатьох спеціалістів (сучасний огляд див.: Никитин 2001, с. 389—395; Дробышева 2020, с. 131—135, 138—139; Котышев 2020). Серед дослідників окреслилося кілька основних версій щодо датування, інтерпретації згаданих у тексті графіто осіб, самого характеру угоди, пояснення окремих

термінів. Частина науковців підтримала запропоноване С. О. Висоцьким датування — друга половина XII ст. і співвіднесення угоди з єдиною Всеволодою княгинєю, що жила у Києві в цей час — вдовою Всеволода Ольговича Марією (Висоцький 1966, с. 60—71; Котышев 2020, п. 13). Інші пов'язують княгиню Всеволоду із вдовою князя Всеволода Ярославича і датують угоду межею XI—XII ст. (Німчук 1967, с. 89; 2015, с. 156; Рыбаков 1972, с. 415—417; Дробышева 2020, с. 133). Існує й окрема думка, що княгиня Всеволодова «сторгувала» землю княгині Боянової, а сам Боян, болгарський князь, осів у Києві в середині XI ст. (Никитин 2001, с. 400—403). Також запропоновано кілька версій щодо локалізації Боянової землі та зв'язок Бояна, згаданого у «Слові о полку Ігоревім», із назвою землі в графіто. С. О. Висоцький поєднав Боянову землю з Копиревим кінцем («Копиревъ конецъ оу Києвъ на Боюніи», за Єрмолаївським списком Іпатіївського літопису (XVIII ст.). Вдова Всеволода Ольговича купила землю під будівництво Кирилівського монастиря — родинної усипальниці Ольговичів (Висоцький 1985, с. 209—210). Нещодавно висунуто припущення про локалізацію «на Боюніи» із районом Києва Оболонню («на болоніи») (Дробышева 2020, с. 135, прим. 8 із посиланням на Н. Хамайко). Інші дослідники взагалі відкидають тлумачення Боянової землі як топоніма: натомість її розглядають як об'єкт права власності (Німчук 1967, с. 89; Никитин 2001, с. 389—404; Корнієнко 2013, с. 167).

Більшість сучасних дослідників вислів «крн-ла землю» графіто, слідом за С. О. Висоцьким, розуміють як «купила землю» (Висоцький 1966, с. 61, 69). За берестяними грамотами фіксується близько десятка варіантів написання терміну, що означає «купити»: «крити», «кръ», «кръни», «крили», «кръните» та інші (Зализняк 2004,

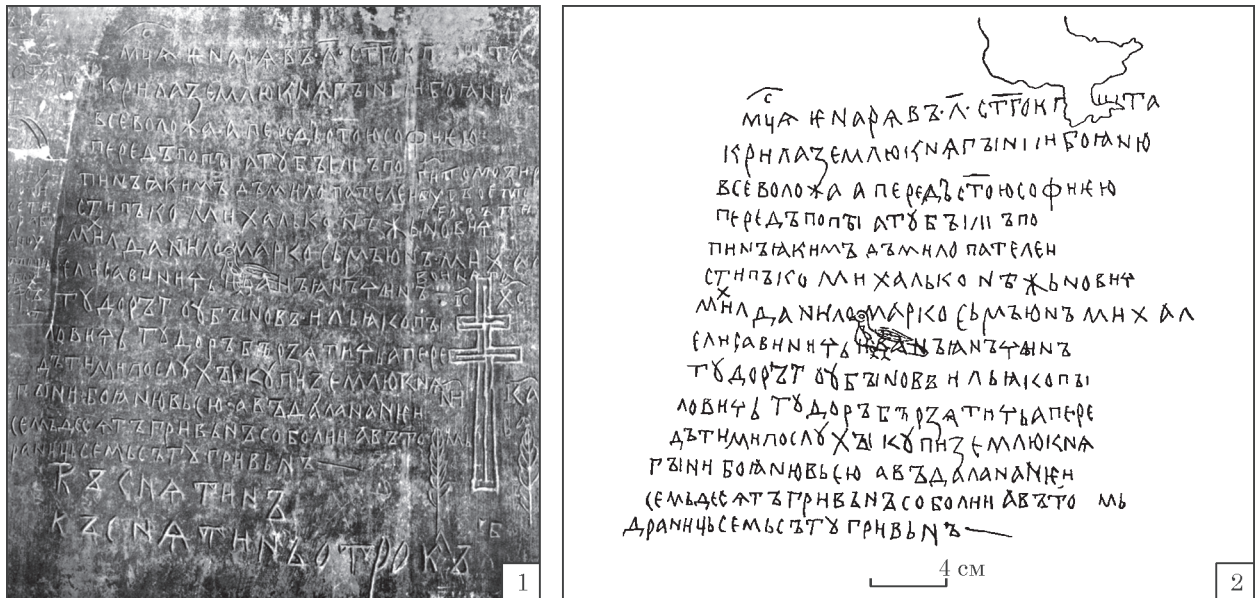

Рис. 1. Запис про купівлю «Боянної землі» (графіто 25): 1 — фото; 2 — прорис (за: Высоцкий 1966)

с. 75). Хоча існують й інші погляди щодо слова «крили». В новгородській свинцевій грамоті першої чверті XII ст. дієслово «крили» пов'язується з покриттям даху (Черепнин 1969, с. 127—129; Седова 2003, с. 134—135, 137).

Дуже цікавими й незвичними виглядають згадані у графіто «70 гривен соболіи» та «700 драниць». Першовідкривач напису С. О. Висоцький спочатку вважав, що княгинею була сплачена десятина — десята частина суми (70 гривен соболів) у казну храму, а загальна вартість землі становила 700 гривен. Слово «драниць» учений пояснював як «частину, відрізок, кусок», але й не виключив, із посиланням на думку філолога А. І. Багмут (1964, с. 295), перестановки літер у ньому (припущення, що автор графіто мав на увазі «дарниць» — від дар). Версія про дари, подарунки — «дарниць», як результат метатези, виглядає доволі привабливою. Адже княгиня, напевно, за життя накопичила значну кількість подарунків і вони могли зберігатися в Софійському соборі. Але інші мовознавці заперечують це, зважаючи на чітке написання слова «драниць» (Німчук 1967, с. 89). Означення суми в гривнях і хутрах С. О. Висоцький вважав звичним явищем (1966, с. 65—67). Пізніше учений пов'язав слово драниць із «тройницями» — зв'язками з трьох шкурок хутра, що згадуються серед документів ганзейського часу. А початкові літери слова — «дра» — як передачу з німецької «dreiß» (три) (Высоцкий 1976, с. 224).

В останній час з'явилися версії про зв'язок «драниць» із згаданими у Абу Хамид аль-Гарнаті (1150—1153) зв'язками старих білячих шкур, які начебто після їх опломбування ставали грошима. Відповідно до гіпотези О. В. Назаренка, одна гривня драниць прирівнюється одній південноруській гривні-сорочку XI ст. (сорочок — 40 зв'язаних шкур), і відповідно 81,86 г срібла. Такі «асигнацій»-драници вважаються реальним

еквівалентом нових гривен кун із кінця XI ст. Вважається, що при купівлі Боянної землі сама сума була виплачена собоями. Гривни драниць розглядаються як розрахункові одиниці, в які для ясності переведена сума. Вартість гривни соболів оцінюється в 320—400 кун або 3840—4800 драниць. Слово «драниця» розглядається як інша назва терміну «векша нова» (Назаренко 1996, с. 70—71; 2001, с. 206—207). Існування «шкурок-асигнацій» — драниць, як і сорочок соболів = 10 гривен драниць, підтримується і частиною сучасних дослідників (Гипшиус 2017, с. 26, 32). Вся вартість Боянної землі оцінюється в 57,3 кг срібла (Дробышева 2020, с. 138, прим. 9—10).

Часто повідомлення Абу Хамид аль-Гарнаті 50-х рр. XII ст. про торгівлю на зв'язки шкур абсолютизується дослідниками. Вважається, що воно може стосуватися Рязанської землі, Києва чи може відноситися до всіх східнослов'янських земель (Монгайт 1971, с. 113—114). Але свідчення цього східного автора, як і інших подібних, можуть відноситися лише до окремих земель, окремих князівств-держав. Тому, напевно, частина дослідників справедливо відносять повідомлення східних джерел лише до окремих слов'янських племен (Рыбаков 1982, с. 258—260, 262). Тобто тих слов'ян, що мали безпосередні контакти з володарями величезних лісових ресурсів (хутряних тварин). Також, напевно, слушним є твердження, що єдине давніше свідчення (Ібн-Русте, 20-ті рр. X ст.) про використання куниць як грошей у мешканців волзького Булгара, не може розглядатися свідченням використання хутряних грошей як загального еквівалента. А лише свідчить про те, що використання таких товаро-грошей характерне для XII—XIV ст. та якоюсь мірою може бути реальним і для давнішого часу (Янин 2009, с. 53—54; Спасский 1970, с. 37). Для різних народів, зокрема різних груп східних слов'ян,

Рис. 2. Гривни на мініятурі Радзивиллівського літопису (за: Радзивиловская... 1994)

існували різні пріоритети у використанні тих чи інших загальних еквівалентів, обумовлених власними природними та людськими ресурсами. Не могла бути й однаковою вартість одиниць хутра, м'яса чи меду в кількох десятках окремих держав Східної Європи XII—XIII ст. Також і базове посилання на відповідність руської куни дирхемові, виходячи з вартості: один дирхем — хутро куниці (що фіксується за окремими джерелами), не може розглядатися універсальним для усіх земель і князівств Східної Європи (Назаренко 1996, с. 53—55).

Хутра дійсно нерідко виступали еквівалентом обміну різноманітних товарів, зокрема й дорогоцінних металів. Широки природні умови і необмежений зовнішній попит на хутра залишали за продуктами полювання унормовані засоби виплати данини й обміну і в період Давньої Русі. Літописець назвав основні неслов'янські племена (безумовно, не всі — Г. К.), що були зобов'язані даниною: «А се — інші народи, які данину дають Руси: чюдь, весь, меря, мурома, черемиси, мордва, перм, печера, ям, литва, зимигола, корсь, нарова, ліб...» (ПСРЛ 1926—1928, с. 8—9; пер.: Махновець 1989, с. 6). Значна частина племен і народів уже мала чималий досвід у виплатах данини володарям різного рівня, і насамперед у хутрах та інших продуктах лісових ресурсів (часто єдино можливих для певної місцевості). Частину необхідних продуктів вони отримували від навколишніх племен і народів, що займалися мисливством. Отрок Гюрта Рогович, відправлений у Печору до людей «даючих дань Новгороду», почув від них розповідь про натуральний обіг із людьми (народом), що жили ще далі (біля 1096 р.): «...Знаходили ми дивне нове чудо... і в горах тих — крик великий і говір, і січуть вони гору, хоча чи прорубатися. І є в горі тій прорубане оконце невелике, і туди вони мовлять. [Але] не зрозуміти мови їх, а показують вони залізо, ...якщо хтось дасть їм залізо, або ножа, або сокиру, то вони дають хутро за це» (ПСРЛ 1926—1928, с. 184—185; пер.: Махновець 1989, с. 143). У Переяславському літописці цей текст доповнено глосую: «дають соболи, куницю, белку против, тысяцю дороже цень» (ПСРЛ 1995, с. 64), що, напевно, відтворює реальний досвід XII—XIII ст. (Пашуто 1965, с. 81). Чи як вважає частина дослідників «хутряні гроші» могли виконувати тимчасові фун-

кції грошей, зокрема на великих міжнародних ринках. Чи їх використання як засобу обігу могло бути епізодичним явищем через неміцність шкур і хутр (Янин 2009, с. 53—54; Котляр 1971, с. 49).

Але, напевно, у XI—XII ст. можливість у накопиченні значної кількості дорогоцінних металів (зокрема і в обмін на хутра) існувала у багатьох народів Східної Європи. І могла вилучатися як данина замість хутр. Як, наприклад, в літописі (1193 р.): «...яко копимъ сребро и соболи, иная узорочія, а не губити своихъ смердов и своєю дани» (ПСРЛ 1851, с. 169).

Багатьом дослідникам на користь існування хутряних і шкур'яних грошей слугували й слугують відповідні мініатюри на сторінках Радзивиллівського (Кенігсберзького) літопису. Відповідно до сучасних досліджень, мініатюри Радзивиллівського літопису створені на початку XIII ст. і скопійовані чи творчо перероблені наприкінці XV ст. (напр.: Темушев 2014, с. 101, 112). Коментатори мініатюр звертають увагу на певну еволюцію в зображеннях данини, незважаючи на певну шаблонність (Темушев 2014, с. 107—108, 110). В одних випадках це лише хутра, в інших — до хутр долучається ще щось. Так, розповідь про похід синів київського князя Мстислава Володимировича на чудь 1130 р.: «і взяли вони їх, і наклали на них данину», супроводжується відповідним малюнком — представники народу чудь, крім традиційних зв'язок хутра, ведуть і дрібну рогату худобу (баран?) (Радзивиловская... 1994, л. 164; пер.: Махновець 1989, с. 185—186). Або ж хутра взагалі відсутні на мініатюрах, а натомість зображені горщики, посуд, короби (Радзивиловская... 1994, л. 8, 11 об., 34 об.). Припускається, що горщики вказують на мед, короби — на тканину або ємності для монет (Темушев 2014, с. 107—108, 110). Проте великі грошові виплати й міжкнязівські угоди супроводжуються зображенням грошових знаків — гривен. Зокрема на мініятурі, що ілюструє події 1144 р. — виплату контрибуції Володимиром Володаревичем Галицьким київському князю Всеволоду Ольговичу, на столі перед князями зображені злитки (рис. 2; Радзивиловская... 1994, л. 174 об.; Арциховский 1944, с. 14; Рыбаков 1984, с. 219; Темушев 2014, с. 11).

Тобто дорогі хутра дійсно становили значну частину данини, накопичувалися у князівських та церковних скарбницях. Але важко уявити купівлю значної ділянки землі у Києві за витерті шкурки. Чи навіть за таку значну кількість дорогих соболинних шкур.

Вважається, що у тексті графіто йдеться не про «соболи» гривни, а про 70 гривен «соболиш» (Німчук 1967, с. 89). Цілком імовірно, що термін «гривен соболиш», в поєднанні з визначенням, міг означати вид податку, побору, виплати, статті прибутків чи видатків: «міхові, соболині, баранячі, туккові, льняні гроші» — такі, що замінювали натуральний податок, данину (приклад див.: ред. Бархударов 1977, с. 218). Чи як «горностальні денги» — грошовий збір взамін хутр горностая: «Взял... с обжи без четверти дань, и

горносталяныя деньги, и ямские» (1548 р.) (Там само, с. 89).

Тому, можливо, «гривни соболиш» вказують на походження коштів. Гривни, отримані на заміну соболиної данини, придане, подарунки. Такі кошти, в залежності від їх походження, могли знаходитися у різних емностях: коробах, корзинах, скринях, посудинах і зберігатися в Софійському соборі (приміщеннях на території монастиря).

Джерела згадують велику кількість коштів, що накопичувалася з приданим, весільними подарунками тощо. Це пов'язується з візантійською традицією. В Україні свати, що здійснювали розпис приданого (рухомого й нерухомого майна), називалися «людьми друкованими» (Остроухов 1905, с. 3—7, 14—21, 24—27, 38—39). Соболи грали велику роль у здійсненні весільних обрядів, де їх часто згадується чимала кількість поруч із монетами — золотими й позолоченими (Сахаров 1849, с. 107).

Одне з основних значень слова «куна» — словники здебільшого подають як «куниця, соболь». Куна — також грошова одиниця, куни — гроші (Филин 1980, с. 89; Фасмер 1986, с. 417). «Вивідна куниця» — податок за одруження, який фіксується до другої половини XVIII ст. У документі XV ст.: «...хто віддасть свою дочку заміж в інше місто, волость — алтин, за межі князівства — два алтина». Чи в документі XVII ст.: «Видав дочку свою Марію... А виводну куницю за наказом государя свого... взяв рубль» (Остроухов 1905, с. 20—22). І такі, ймовірно, чималі кошти осідали в князівських, боярських та монастирських скарбниціях.

У сучасних дослідженнях згадані в графіто одиниці також пов'язуються з пожертвою (Корнієнко 2015, с. 16).

Слова «дранка», «драниця», «дрань», «dranica» словники здебільшого визначають як різновид покрівлі будівель — тонка дощечка. Воно вважається похідним від слова дерти (Грінченко 1927, с. 108—109; ред. Мельничук 1985, с. 40—41; Козюба 2016, с. 122). Саме так це слово із софійського графіто трактують й українські мовознавці. У пам'ятках української писемності це слово саме в такому значенні — покриття даху, тонкі дощечки для покрівлі фіксуються з XVI ст. (Німчук 1967, с. 89). Автори фундаментального «Словаря древнерусского языка XI—XIV вв.» не змогли ідентифікувати це слово — «драница» у софійському графіто — і залишили його під знаком питання (ред. Аванесов 1990, с. 77).

«Дранка», «дрантя» також використовуються на означення зношеного одягу, але рідше — й одягу загалом (ред. Білодід 1971, с. 407). Але в діалектних східноєвропейських словниках — це також корзина, невелика корзинка з лубу, дранок (драцана корзина те ж саме, що й дранишня корзина) (ред. Мельниченко 1985, с. 18—19).

За перекладними пам'ятками найдавнішого періоду (Хроніка Георгія Амартола, XI ст.) термін «дранка» пов'язується із запозиченням із латині: «scandula» — дранка, скудель — черепок, шматок розбитого горщика, глиняний — скудельний

(Матвиенко, Щеголева 2000, с. 435, прим. И277; Шапошников 2010, с. 330). У латинській мові «scandula», «scandala» — гонт, дранка (Дворецкий 1986, с. 689).

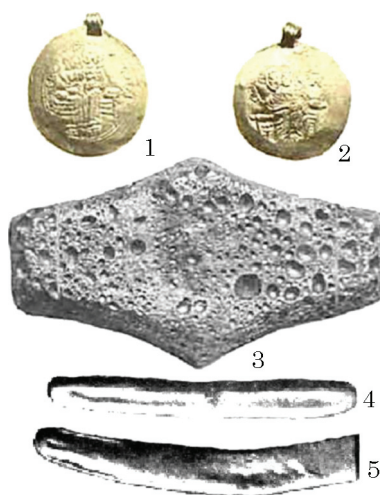
Статус княгині, та й сам факт купівлі землі (ймовірно, значної ділянки), передбачає виплату великої суми коштів в існуючих на XII ст. грошових знаках — золотих чи срібних. На той час у Південній Русі такою одиницею могли бути гривни — злитки (золоті чи срібні) або візантійські монети (золоті, електрові, срібні). Інших еквівалентів в достатній кількості, щоб здійснити подібну угоду, на цих теренах в обігу не було.

З другої половини — кінця XI ст. на теренах Східної Європи починають з'являтися угнуті мисочкоподібні, т. зв. скіфатні монети. Сама форма таких монет обумовлена технікою карбування, яка на сьогодні ще не остаточно з'ясована. Назви «кавкіон» (гр.), «concauus» (лат.) чи «concave» (англ., фр.) — «увігнутий», «Schüsselförmig» (нім.) — «блюдецподібний», пов'язується з формою таких монет. У сучасній нумізматичній літературі використовують термін «скіфатні» (від чашкоподібної чи мисочкоподібної форми). Хоча сам термін відомий ще з XI ст.

Масове карбування таких монет характерне насамперед для Візантії, де для угнутих монет використовувався свій термін — «трахея». Такі монети випускалися ще в першій половині XI ст., але поширення їх пов'язується з карбуванням імператорів Михайла VII Дуки (1071—1078) та Олексія I Комніна (1081—1118), а також їх наступників. Монети, що карбувалися з кінця XI ст. до середини XIV ст. могли бути золотими, електровими (срібними) і білонними (мідними). Після падіння Візантії подібні монети карбувалися в Нікеї, Салоніках та Епірі. Протягом XII—XIV ст. угнуті монети карбувалися і в Європі, зокрема в Угорщині, Німеччині, Італії, Болгарії (Schrötter 1930, s. 336, 615, 619, 642; Grierson 1999, p. 15, 59, 44; Hendy 1969, p. 29; Потин 1998, с. 162; Харитонов 2004, с. 188—189).

Протягом другої половини XI ст. відбулося різке і стрімке погіршення золотої візантійської монети: вміст золота знизився до 83 % вже за Костянтина IX Мономаха (1042—1055), до 70—50 % — за Романа IV Діогена (1068—1071) та Михайла VII Дуки (1071—1078), до 36 % — за Никифора III Вотаніата (1078—1081) (Salamon 1987, s. 221). Дореформенні золоті монети Олексія I Комніна 1081—1092 рр. мають трохи більше 10 % золота (Morrisson 2002, s. 931, tabl. 5).

За грошовою реформою Олексія I Комніна (1092 р.), що впорядковувала монетне виробництво імперії, основним номіналом став новий золотий угнутий солід — «номізма гіперперон» масою 4,3—4,4 г і пробою в 20—21 карат (833,3—875°), який у джерелах часто називався в скороченій формі «перпер». Крім золотих монет, карбувалися електрові «то траху аспрон» — білі увігнуті монети (трахи — у формі чашки; аспрон — білий (гр.)) та білонні трахеї. У документах кінця XI ст. такі монети називають «нові трахеї», «нові увігнуті мо-

Рис. 3. Монети і злитки з київських скарбів другої половини XI — XII ст.: 1, 2 — скіфатні монети Олексія I Комніна (1081—1118) та Іоанна II Комніна (1118—1143); 3 — гривна київського типу з київського скарбу XII ст.; 4, 5 — золоті злитки масою 141 і 95 г другої половини XI ст. (за: 1—3 — Кондаков 1896; 4, 5 — Корзухина 1954)

нети» (Авдев 2005, с. 17). «Біла увігнута номізма» зафіксована в джерелах під 1104 р. для означення електрових монет (Hendy 1969, s. 30—31).

Існують погляди, що такі терміни, як «траху» (трахея) застосовувались на виокремлення нерівних монет чи «супһате» — на виокремлення легких монет (Kazhdan 1991, s. 2101; Потин 1993, с. 162).

Серед монетних знахідок кінця XI—XIII ст. на українських теренах такі нерівні, угнуті монети являють собою одну з найпоширеніших груп. А золоті вгнуті монети виглядають чи не єдиним реальними золотими монетами цього часу (Кропоткин 1962, с. 31—38; Зоценко 1991, с. 64—65, 69—72, 75—76). Саме такі скіфатні монети Олексія I (1081—1118) та Іоанна II (1118—1143) Комніних, зафіксовані разом із гривнами київського типу та прикрасами у скарбі з Києва поруч із Софійським собором (рис. 3: 1—3; Кондаков 1896, с. 138—139, табл. IX; Корзухина 1954, с. 118—119, № 99). В іншому київському скарбі кінця XI ст., ймовірно захованому ще до масової появи скіфатних монет, поруч із прикрасами та 15 (19?) візантійськими монетами від Никифора II Фоки (963—969) до Ісаака I Комніна (1057—1059) та монетою західного халіфату 1033 р., були знайдені золоті злитки масою 141 г і 95 г (рис. 3: 4—5; Ильин 1921, с. 27, № 90; Корзухина 1954, с. 90—91, № 30, табл. X). Дві золоті монети XII ст.: одна — Мануїла I Комніна (1143—1180), інша — не визначена, золотий злиток вагою 20 г і 8 гривен київського типу походять із скарбу, знайденого 1900 р. у Сахновці (Черкаська обл.) чи в Києві (?). Такі монети протягом значного періоду були не тільки бажаним засобом накопичення, джерелом наповнення князівських скарбниць, а й мірою вартості (Зоценко 1991, с. 64—65, 74; Ильин 1921, с. 27, № 91). Саме в золотій візантійській монеті проводився рахунок

у договорах із греками, а відтворювана в сріблі вартість золотої монети традиційно розглядається основною рахунковою одиницею (Назаренко 1996, с. 30—32). Сумісні знахідки таких золотих монет, золотих злитків і гривен київського типу вказують на одночасне використання таких грошових знаків. Але з появою низькоякісної золотої та електрової монети, напевно, виникла необхідність у її виокремленні та означенні в термінах, зрозумілих для цієї місцевості. Назва такої монети мала враховувати її особливості (вигляд, форму, розміри, якість) й могла бути похідною від схожого предмета: черепка, миски, чашки, шматка кори, дерева, черепиці, металевої бляхи, корзинки тощо.

Наприклад, на означення тонкої дерев'яної пластини (фанери) в латинській мові використовується термін «*bractea*» («*brattea*»). Але це ж слово використовують й для тонкого металевого листка золота чи (золотий) золотої бляхи (Дворецкий 1986, с. 106). Саме звідси виводять назву поширених у Європі з першої половини XII ст. монет із дуже тонкої пластини, карбованих одним штемпелем, — брактеатів (Фенглер, Гироу, Унгер 1982, с. 28). За середньовічними джерелами термін *pecunia minute bracteata* також застосовувався на означення дрібних монет загалом. Самі ж брактеати згадані під різними назвами, зокрема й *denarii concavi* (вгнуті денарії, Німеччина XIV ст.) (Schrötter 1930, S. 83; Kiersnowski 1964, s. 55, 116, note 4).

Болгари називають скіфатні монети «корубести монети» (Авдев 2005, с. 17), поляки — «*misczki*» (Salamon 1987, s. 326). Такі монети слугували й джерелом для відливки гривен: відомі гривни золотистого срібла, знайдені в Полтавській губернії, що, імовірно, містили певний відсоток золота, як і їх візантійські зразки (Ильин 1921, с. 6, 42, № 177). Саме увігнуто-випуклу форму має й частина монет волинського (1074—1077), тмутараканського (1083—1115?), чернігівського (1094—1096) і сіверського князя (1097—1115) Олега Святославича, що наслідують монети Михайла VII Дуки (Бауер 2014, с. 234; Спасский 1970, с. 51).

Напевно, саме такі вгнуті монети згадуються у відомих «Уривках В. М. Бенешевича з історії руської церкви XIV ст.» — записах грецькою мовою, які містяться в складі Ватиканської грецької збірки XIV ст., й пов'язуються із діяльністю канцелярії митрополита Феогноста (1328—1353) (Приселков, Фасмер 1916). У коротких нотатках про реєстри й надходження речей та грошових сум із різних міст Східної Європи, окремих осіб, пояснення природи божественної Трійці, уривків із послань апостолів Павла до коринфян, висвячення священника й диякона, записів про хрещення болгарів і Русі та ін., згадуються і грошові одиниці — гривни та «кавкії» («каукіа»), пояснюються як візантійські монети XI—XIV ст., що нагадували ківш чи блюдце.

«Наступні (речі) знаходяться в руках Іакова після смерті митрополита: гривен золотих три; у Г...ія срібних гривен 136... Кавкіїв 28 (зо-

лотих), а срібних 6... Сказав Рослав, що князь Муромський Ярослав винен 15 гривен. [...]

В Суботу Православ'я служив літургію Харалампій і рукопоклад священника і диякона і взяв два сомія (гривни) [...]

Федор монах від Москви 20 гривен, від Костроми 20 гривен, від Малого Онуграда (Новгорода) 20 гривен, від Галича 10 гривен [...] Владичко взяв від містечка Стольська 30 гривен. Тримає в Козельську Андрій 15 гривен митрополита [...] Дал Федор брат Гедьміна срібних кавкій два; від Олександра князя срібний кавкій; Князь Друцка Михайл — срібний кавкій [...] Георгій Сугдаєць — один кавкій. Єпископ — кавкій (один). Приніс Артемій два кавкія і одну гривну. Монах Антоній — один кавкій. Від Москви два кавкія, (?) і один (від) Кос(тро)ми (?). В Переявлі дали три кавкія, в Юр'єві два кавкія. У Володимирі княгиня — два кавкія. Інший боярин — два кавкія» (Приселков, Фасмер 1916, с. 50, 58—59).

У цьому переліку, напевно, є золоті, срібні й електрові монети домонгольського і монгольського часу, що розрізнялися за кольором. Такі монети залишалися бажаною формою зберігання коштів протягом значного часу. Особливо серед найвищих прошарків суспільства: князів, бояр, церковних ієрархів.

У столиці Давньої Русі монетні знахідки XI—XIII ст. концентруються на території храмів чи поблизу них, що може пояснюватися намаганнями і можливостями церкви займатися зберіганням коштовностей і лихварськими операціями. А також функцією церкви щодо контролю ваг і мір (зокрема і зважування срібла, грошей). Що, ймовірно, за візантійською традицією доручалося «найбільш шанованим церквам кожного міста» і фіксується в джерелах з кінця XII ст. Але, припускають, що ці функції церкви в якихось формах існували й раніше (Хорошев 1980, с. 90—94, 137). У Києві це правило, напевно, стосувалося саме Софійського собору. У своїй більшості церковні скарби зберігались у зводах підцерків'я, на хорах, в олтарі, під полом церков (Потин 1993, с. 82, 177, 191). Сербохорватське «*krovišće*» — укриття, покривало. Церковнослов'янське «*кровище*» — сховище, казна, комора (ред. Трубачев 1987, с. 20).

Дуже ймовірно, що грошові запаси княгині Всеволодової зберігалися в одному з приміщень на території Софійського собору чи поруч з ним. У присутності духовних осіб з однієї або кількох смностей було виїнято певну кількість дорогоцінного металу і перелито в гривни (саме в 70). Що на момент здійснення угоди коштувало 700 гривен у драницях (скіфатних золотих низьковартісних і електрових монетах (?)). Свого часу І. Г. Спаський звернув увагу, що гривна кун — це, можливо, спочатку певна кількість монет у намісті, а пізніше — просто пригоршня монет (і, якесть кругле число, кількість монет у такій пригоршні чи жмені) (Спаський 1970, с. 58). Ймовірно, і в XII ст. вимірювання пригоршнями залишалося простим і зручним способом. Але кількість і якість дорогоцінного металу перевірялась під

час переплавлення монет і речей у гривни. Деякі словники фіксують слово «куна» — як «пригоршня», поруч із значенням «соболь», «куниця» (ред. Філін 1986, с. 417; Фасмер 1986, с. 417). Пригоршні різних груп золотих і срібних монет повинні були також якимось розрізнятися.

Дослідники звертають увагу на кратність згаданих у графіто грошових одиниць: «70 гривен» відповідають «700 гривнам драниць». Виглядає дуже привабливим, пов'язати таку кратність із вартістю золота й срібла — 1 : 10 за однакову кількість металу, одиницю ваги (літри, фунта), що іноді фіксується в джерелах. Але цьому певним чином суперечить відсутність слова «срібла» («гривен серебра»), що, як правило, є у випадках, коли йдеться про срібні гривни — злитки (Бауер 2014, с. 60—61, 250). Чи як припускають, що рахункова гривна кун Руської Правди за своїм походженням і метрологічному значенню є вираженим у сріблі вартості золотого — арабського динара чи візантійської номісми (Назаренко 1996, с. 30).

Погіршення золотої візантійської монети протягом 1034—1081 рр. визначають приблизно в 2,5 рази (з 24 каратів до 8 каратів). 16 каратів срібла оцінюють приблизно в 1,5 карата золота. Звідси повна вартість золотих візантійських монет цього часу визначається в 9,5 каратів (враховуючи відсотки срібла в таких монетах) (Hendy 1969, s. 7). Навряд чи в Києві кінця XI ст. не помічали й умовно золотих (а, по суті, срібних) дореформених монет Олексія I Комніна 1081—1092 рр. із вмістом золота в 10,6 % (Morrisson 2002, s. 931). Як і електрові візантійські монети XII ст. з вмістом золота від 10 до 30 % (Grierson 1999, s. 44).

У XII ст. княгиня Всеволодова могла розраховуватися грошовими знаками, подібними до представлених на рис. 3: монет і злитків різного часу, ваги та якості, що зберігалися в одній із князівських скарбниць. Монет (золотих і умовно золотих), які можливо, були перелиті у злитки перед здійсненням угоди за участі (присутності) духовних осіб. Додаткове пояснення щодо 700 драниць гривен може бути пов'язане з різним курсом (і / чи вартістю) між дорогоцінним металом у скарбниці й курсом золотих скіфатних монет на час здійснення угоди.

Частина авторів звертає увагу на можливе іноземне походження самої княгині Всеволодової (Лесак, Хамайко, Черненко 2020, с. 326) й окремих осіб, згаданих у написі (імена вважаються більш характерними для південних, ніж східних слов'ян) (Никитин 2001, с. 400). Цілком імовірно, що вживання терміну «драниця» було характерним для певної місцевості. Деякі палеографічні особливості вказують на те, що напис здійснено духовною особою (Німчук 2015, с. 156).

Наведене вище не дає остаточної відповіді про купівлю Бояної землі, її основної складової. Звісно, вони не заперечують й інших гіпотез щодо пояснення слова «драниця». Але, можливо, розглянутий матеріал допоможе наблизитися до вирішення цього питання у майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

- Аванесов, Р. И. (ред.). 1990. *Словарь древнерусского языка (XI—XIV вв.)*. III: добродѣтельно—изжечиса. Москва: Русский язык.
- Авдев, С. 2005. *Монетна система в Средновековна България през XIII—XIV век*. София: ЕООД.
- Арциховский, А. В. 1944. *Древнерусские миниатюры как исторический источник*. Москва: МГУ.
- Багмут, А. Й. 1964. Мова граффіті Київської Софії XI—XII ст. В: *Тези доповідей VI української славистичної конференції. Чернівці, 13—18 жовтня 1964 р.* Чернівці: Чернівецький державний університет, с. 294-295.
- Бархударов, С. Г. (ред.). 1977. *Словарь русского языка XI—XVII вв.* 4: Г—Д. Москва: Наука.
- Бауер, Н. П. 2014. *История древнерусских денежных систем IX в. — 1535 г.* Москва: Русское слово.
- Білодід, І. К. (ред.). 1971. *Словник української мови*. П. Київ: Наукова думка.
- Висоцький, С. О. 1974. Деякі питання історичної інтерпретації софійських граффіті. *Археологія*, 14, с. 3-14.
- Высоцкий, С. А. 1964. Надпись о Бояновой земле в Софии Киевской. *История СССР*, 3, с. 112-117.
- Высоцкий, С. А. 1966. *Древнерусские надписи Софии Киевской XI—XIV вв.* Киев: Наукова думка.
- Высоцкий, С. А. 1976. *Средневековые надписи Софии Киевской (по материалам граффити XI—XVII вв.)*. Киев: Наукова думка.
- Высоцкий, С. А. 1985. *Киевские граффити XI—XVII вв.* Киев: Наукова думка.
- Гишпиус, А. А. 2017. Берестяная грамота № 1072 и денежно-весовые системы средневекового Новгорода. В: Гайдуков, П. Г. (ред.). *Российский рубль: 700 лет истории. Материалы научной конференции. Великий Новгород, 25—27 апреля 2016 г.* Великий Новгород: Новгородский музей-заповедник, с. 25-36.
- Грінченко, Б. 1927. *Словарь української мови*. П. Д—Й. Київ: Горно.
- Дворецкий, И. Х. 1986. *Латинско-русский словарь*. Москва: Русский язык.
- Дробышева, М. М. 2020. Граффито № 25 из Софии Киевской: что мы знаем о покупке «Бояновой земли». *Вестник Пермского университета. История*, 1 (48), с. 130-145.
- Зализняк, А. А. 2004. *Древненовгородский диалект*. Москва: Языки славянской культуры.
- Зоценко, В. Н. 1991. Византийская монета в Среднем Поднепровье. В: Толочко, П. П. (ред.). *Южная Русь и Византия*. Киев: Наукова думка, с. 57-79.
- Ильин, А. А. 1921. *Топография кладов серебряных и золотых слитков*. Петроград: Государственное издательство.
- Козюба, В. К. 2016. Житло, двір, садиба (за матеріалами давньоруської лексики). *Археологія і давня історія України*, 3 (20), с. 113-136.
- Кондаков, Н. 1896. *Русские клады: исследование древностей великокняжеского периода*. Санкт-Петербург: Главное управление уделов.
- Корзухина, Г. Ф. 1954. *Русские клады IX—XIII вв.* Москва; Ленинград: Наука.
- Корнієнко, В. В. 2013. Топоніми у граффіті Софії Київської XI—XVII століть. *Український археографічний щорічник*, 18 (21), с. 155-168.
- Корнієнко, В. В. 2015. *Корпус граффіті Софії Київської (XI—початок XVIII ст.)*. V: Приділ свв. Іоакима та Анни (південна сторона). Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського.
- Котляр, М. Ф. 1971. *Грошовий обіг на території України доби феодалізму*. Київ: Наукова думка.
- Котышев, Д. М. 2020. Надпись о «Бояней земле» из Софии Киевской: о ранней традиции заключения поземельных сделок в Древней Руси (online). *Электронный научно-образовательный журнал «История»*, 11 (6/92). Режим доступа: <https://history.jes.su/s207987840010691-9-1/> (Дата звернення 21 жовтня 2022).
- Кропоткин, В. В. 1962. *Клады византийских монет на территории СССР*. Свод археологических источников, Е4-4. Москва: АН СССР.
- Лесак, Б., Хамайко, Н. В., Черненко, Е. Е. 2020. Печати княгини Марии. В: Рабинович, Р. А., Тельнов, Н. П. (ред.). *«На одно крыло — серебряная, На другое — золотая...»*. Сборник статей памяти Светланы Рябцевой. Кишинёв: Stratum plus, с. 315-329.
- Матвиенко, В., Щеголева, Л. 2000. *Временник Георгия Монаха (хроника Георгия Амартола)*. Русский текст, комментарий, указатели. Москва: Богородский печатник.
- Махновець, Л. (пер.). 1989. *Літопис руський за Іпатським списком*. Київ: Дніпро.
- Мельниченко, Г. Г. (ред.). 1985. *Ярославский областной словарь*. Ярославль: ЯГПИ.
- Мельничук, О. С. (ред.). 1985. *Етимологічний словник української мови*. 2: Д—Копці. Київ: Наукова думка.
- Монгайт, А. Л. 1971. Исторический комментарий. В: *Путешествие Абу Хамида ал-Гарнати в Восточную и Центральную Европу (1131—1153)*. Москва: Восточная литература, с. 84-130.
- Назаренко, А. В. 1996. О происхождении древнерусского денежно-весового счета. *Древнейшие государства Восточной Европы 1994*: Новое в нумизматике, с. 5-79.
- Назаренко, А. В. 2001. *Древняя Русь на международных путях: Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX—XII вв.* Москва: Языки русской культуры.
- Никитин, А. Л. 2001. *Основания русской истории: мифологемы и факты*. Москва: Аграф.
- Німчук, В. В. 1967. Рецензія на книгу С. А. Высоцкий. *Древнерусские надписи Софии Киевской XI—XIV вв.* *Мовознавство*, 2, с. 86-91.
- Німчук, В. В. 2015. *Хрестоматія з історії української мови X—XIII ст.* Київ; Житомир: Інститут української мови НАН України.
- Остроухов, Н. И. 1905. *Свадебные обычаи в древней Руси. Историко-этнографический очерк*. Тула: И. Д. Фортунатов.
- Пашуто, В. Т. 1965. Особенности этнической структуры Древнерусского государства. В: Пашуто, В. Т., Черепнин, Л. В. (ред.). *Древнерусское государство и его международное значение*. Москва: Наука, с. 77-127.
- Потин, В. М. 1998. *Клады. Монеты. Коллекции*. Санкт-Петербург: Искусство-СПБ.
- Приселков, М. Д., Фасмер, М. Р. 1916. Отрывки В. Н. Бенешевича по истории русской церкви XIV века. *Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук*, XXI, 1, с. 48-70.
- ПСРЛ 1851. *Полное собрание русских летописей*. V: Псковская и Софийская летописи. Санкт-Петербург: Э. Прац.
- ПСРЛ 1926—1928. *Полное собрание русских летописей*. I: Лаврентьевская летопись. Ленинград: АН СССР.

ПСРЛ 1995. Полное собрание русских летописей. 41: Летописец Переслава Суздальского. Москва: Археографический центр.

Радзивилловская... 1994. Радзивилловская летопись. 2: Факсимильное воспроизведение рукописи. Санкт-Петербург; Москва: Глагол; Искусство.

Рыбаков, Б. А. 1972. Русские летописцы и автор «Слова о полку Игореве». Москва: Наука.

Рыбаков, Б. А. 1982. Киевская Русь и русские княжества XII—XIII вв. Москва: Наука.

Рыбаков, Б. А. 1984. Из истории культуры Древней Руси. Исследования и заметки. Москва: МГУ.

Сахаров, И. 1849. Сказания русского народа. II. Санкт-Петербург: Сахаров.

Седова, М. В. 2003. Суздаль в берестяных грамотах. В: Янин, В. Л. (ред.). Берестяные грамоты: 50 лет раскопок. Москва: Русские словари, с. 134-138.

Спаский, И. Г. 1970. Русская монетная система. Ленинград: Аврора.

Темущев, С. Н. 2014. Миниатюры Радзивилловской летописи как источник по проблеме функционирования налогового-даннической системы домонгольской Руси. Крыніцазнаўства і спецыяльныя історычныя дысцыпліны, 9, с. 98-114.

Трубачев, О. Н. (ред.). 1987. Этимологический словарь славянских языков (праславянский лексический фонд). 13: *kroměžigъ—kuziti. Москва: Наука.

Фасмер, М. 1986. Этимологический словарь русского языка. 2: Е—Муж. Москва: Прогресс.

Фенглер, Х., Гироу, Г., Унгер, В. 1982. Словарь нумизмата. Москва: Радио и связь.

Филин, Ф. П. (ред.). 1980. Словарь русских народных говоров. 16: Куделя—Лесной. Ленинград: Наука.

Харитоноу, Х. 2004. Стари мерки теглилки и монети в България (VII—XX век). Велико Търново: Абагар.

Хорошев, А. С. 1980. Церковь в социально-политической системе Новгородской республики. Москва: МГУ.

Черепнин, Л. В. 1969. Новгородские берестяные грамоты как исторический источник. Москва: Наука.

Шапошников, А. К. (ред.). 2010. Этимологический словарь современного русского языка. 2: А—Н. Москва: Флинта; Наука.

Янин, В. Л. 2009. Денежно-весовые системы домонгольской Руси и очерки истории денежной системы средневекового Новгорода. Москва: Языки славянских культур.

Grierson, Ph. 1999. Byzantine coins. Washington: Dumbarton Oaks.

Hendy, M. F. 1969. Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081—1261. Washington: Dumbarton Oaks.

Kazhdan, A. P. (ed.). 1991. The Oxford Dictionary of Byzantium. 3: Nike—Zigostates. New York; Oxford: Oxford University.

Kiersnowski, R. 1964. Wstęp do numizmatyki polskiej wieków średnich. Warszawa: PWN.

Morrisson, C. 2002. Byzantine Money: Its Production and Circulation. In: Laiou, A. (ed.). The economic history of Byzantium from the through the fifteenth century. I—III. Washington, p. 906-966.

Salomon, M. 1987. Mennictwo bizantyńskie. Kraków: Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne.

Schrötter, F. Fr. v. (ed.). 1930. Wörterbuch der Münzkunde. Berlin; Leipzig: Walter De Gruyter & Co.

REFERENCES

Avanesov, R. I. (ed.). 1990. Slovar drevnerusskogo iazyka (XI—XIV vv.). III: dobrodĕtelo—izzhechisa. Moscow: Russkii iazyk.

Avdev, S. 2005. Monetnata sistema v Srednevekovna Bulgaria prez XIII—XIV vek. Sofia: EOOD.

Artsikhovskii, A. V. 1944. Drevnerusskie miniatiury kak istoricheskii istochnik. Moscow: MGU.

Bahmut, A. Y. 1964. Mova hraffiti Kyivskoi Sofii XI—XII st. In: Tezy dopovidei VI ukraïnskoi slavistychnoi konferentsii. Chernivtsi, 13—18 zhovtnia 1964 r. Chernivtsi: Chernivetskyi derzhavnyi universytet, s. 294-295.

Barkhudarov, S. G. (ed.). 1977. Slovar russkogo iazyka XI—XVII vv. 4: G—D. Moscow: Nauka.

Bauer, N. P. 2014. Istoriia drevnerusskikh denezhnykh sistem IX v. — 1535 g. Moscow: Russkoe slovo.

Bilodid, I. K. (ed.). 1971. Slovyk ukraïnskoi movy. II. Kyiv: Naukova dumka.

Vysotskyi, S. O. 1974. Deiaki pytannia istorychnoi interpretatsii sofiiskyykh hraffiti. Arkheolohiia, 14, s. 3-14.

Vysotskii, S. A. 1964. Nadpis o Boianovoi zemle v Sofii Kievskoi. Istoriia SSSR, 3, s. 112-117.

Vysotskii, S. A. 1966. Drevnerusskie nadpisi Sofii Kievskoi XI—XIV vv. Kyiv: Naukova dumka.

Vysotskii, S. A. 1976. Srednevekovnye nadpisi Sofii Kievskoi (po materialam hraffiti XI—XVII vv.). Kyiv: Naukova dumka.

Vysotskii, S. A. 1985. Kievskie hraffiti XI—XVII vv. Kyiv: Naukova dumka.

Gippius, A. A. 2017. Berestianaia gramota N 1072 i denezhno-vesovye sistemy srednevekovogo Novgoroda. In: Gaidukov, P. G. (ed.). Rossiiskii rubl: 700 let istorii. Materialy nauchnoi konferentsii. Velikii Novgorod, 25—27 aprelia 2016 g. Velikii Novgorod: Novgorodskii muzei-zapovednik, s. 25-36.

Hrinchenko, B. 1927. Slovar ukraïnskoi movy. II: D—I. Kyiv: Horno.

Dvoretiskii, I. Kh. 1986. Latinsko-russkii slovar. Moscow: Russkii iazyk.

Drobysheva, M. M. 2020. Graffito N 25 iz Sofii Kievskoi: chto my znaem o pokupke «Boianovoi zemli». Vestnik Permskogo universiteta. Istoriia, 1 (48), s. 130-145.

Zalizniak, A. A. 2004. Drevnenovgorodskii dialekt. Moscow: Iazyki slavianskoi kultury.

Zotsenko, V. N. 1991. Vizantiiskaia moneta v Srednem Podneprove. In: Tolochko, P. P. (ed.). Iuzhnaia Rus i Vizantiia. Kyiv: Naukova dumka, s. 57-79.

Plin, A. A. 1921. Topografiia kladov serebrianykh i zolotykh slitkov. Petrograd: Gosudarstvennoe izdatelstvo.

Koziuba, V. K. 2016. Zhytlo, dvir, sadyba (za materialamy davnoruskoi leksyky). Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy, 3 (20), s. 113-136.

Kondakov, N. 1896. Russkie klady: issledovanie drevnostei velikokniazheskogo perioda. Sankt-Peterburg: Glavnoe upravlenie udelov.

Korzukhina, G. F. 1954. Russkie klady IX—XIII vv. Moscow; Leningrad: Nauka.

Korniienko, V. V. 2013. Toponimy u hraffiti Sofii Kyivskoi XI—XVII stolit. Ukraïnskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk, 18 (21), s. 155-168.

Korniienko, V. V. 2015. Korpus hraffiti Sofii Kyivskoi (XI—pochatok XVIII st.). In: Prydil svv. Ioakyma ta Anny (pivdenna storona). Kyiv: Instytut ukraïnskoi arkheohrafi ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho.

Kotliar, M. F. 1971. Hroshovi obih na terytorii Ukrainy doby feodalizmu. Kyiv: Naukova dumka.

Kotyshev, D. M. 2020. Nadpis o «Boianeï zemle» iz Sofii Kievskoi: o rannei traditsii zakliucheniia pozemelnykh sdelok v Drevnei Rusi (online). Elektronnyi nauchno-obrazovatelnyi zhurnal «Istoriia», 11 (6/92). Rezhim dostupu: <https://history.jes.su/s207987840010691-9-1/> (Data zvernennia 21 zhovtnia 2022).

Kropotkin, V. V. 1962. Klady vizantiiskikh monet na terytorii SSSR. Svod arkheologicheskikh istochnikov, E4-4. Moscow: AN SSSR.

Lesak, B., Khamaiko, N. V., Chernenko, E. E. 2020. Pechati kniagini Marii. In: Rabinovich, R. A., Telnov, N. P. (ed.). «Na odno krylo — serebrianaia, Na drugoe — zolotaia...». Sbornik statei pamiaty Svetlany Riabtsevoi. Kishinev: Stratum plus, s. 315-329.

- Matvienko, V., Shehegoleva, L. 2000. *Vremennik Georgiia Monakha (khronika Georgiia Amartola). Russkii tekst, kommentarii, ukazateli*. Moscow: Bogorodskii pechatnik.
- Makhnovets, L. (per.). 1989. *Litopys ruskyi za Ipatskym spskom*. Kyiv: Dnipro.
- Melnichenko, G. G. (ed.). 1985. *Iaroslavskii oblastnoi slovar*. Iaroslavl: IAGPI.
- Melnichuk, O. S. (ed.). 1985. *Etymologichnyi slovnyk ukrainskoi movy*. 2: D—Koptsi. Kyiv: Naukova dumka.
- Mongait, A. L. 1971. Istoricheskie kommentarii. In: *Puteshestvie Abu Khamida al-Garnati v Vostochnuiu i Tsentralnuiu Evropu (1131—1153)*. Moscow: Vostochnaia literatura, s. 84-130.
- Nazarenko, A. V. 1996. O proiskhozhdenii drevnerusskogo denezhno-vesovogo scheta. *Drevneishie gosudarstva Vostochnoi Evropy 1994*: Novoe v numizmatike, s. 5-79.
- Nazarenko, A. V. 2001. *Drevniia Rus na mezhdunarodnykh putiakh: Mezhdistsiplinarnye ocherki kulturnykh, torgovykh, politicheskikh sviazei IX—XII vv.* Moscow: Iazyki russkoi kultury.
- Nikitin, A. L. 2001. *Osnovaniia russkoi istorii: mifologemy i fakty*. Moscow: Agraf.
- Nimchuk, V. V. 1967. Retsenziia na knygu S. A. Vysotskii. *Drevnerusskie nadpisi Sofii Kievskoi XI—XIV vv. Movoiznavstvo*, 2, s. 86-91.
- Nimchuk, V. V. 2015. *Khrestomatiia z istorii ukrainskoi movy X—XIII st.* Kyiv; Zhytomyr: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy.
- Ostroukhov, N. I. 1905. *Svadebnye obychai v drevnei Rusi. Istoriko-etnograficheskii ocherk*. Tula: I. D. Fortunatov.
- Pashuto, V. T. 1965. Osobennosti etnicheskoi struktury Drevnerusskogo gosudarstva. In: Pashuto, V. T., Cherepnin, L. V. (eds.). *Drevnerusskoe gosudarstvo i ego mezhdunarodnoe znachenie*. Moscow: Nauka, s. 77-127.
- Potin, V. M. 1998. *Klady. Monety. Kollektzii*. Sankt-Peterburg: Iskusstvo-SPB.
- Priselkov, M. D., Fasmer, M. R. 1916. Otryvki V. N. Beneshevicha po istorii russkoi tserkvi XIV veka. *Izvestiia otdeleniia russkogo iazyka i slovesnosti Imperatorskoi Akademii nauk*, XXI, 1, s. 48-70.
- PSRL 1851. *Polnoe sobranie russkikh letopisei*. In: Pskovskaia i Sofiiskaia letopisi. Sankt-Peterburg: E. Prats.
- PSRL 1926—1928. *Polnoe sobranie russkikh letopisei*. I: Lavrentevskaia letopis. Leningrad: AN SSSR.
- PSRL 1995. *Polnoe sobranie russkikh letopisei*. 41: Letopisets Pereslavlja Suzdalskogo. Moscow: Arkheograficheskii tsentr.
- Radzivilovskaia... 1994. *Radzivilovskaia letopis*. 2: Faksimilnoe vosproizvedenie rukopisi. Sankt-Peterburg; Moscow: Glagol; Iskusstvo.
- Rybakov, B. A. 1972. *Russkie letopistsy i avtor «Slova o polku Igoreve»*. Moscow: Nauka.
- Rybakov, B. A. 1982. *Kievskaiia Rus i russkie kniazhestva XII—XIII vv.* Moscow: Nauka.
- Rybakov, B. A. 1984. *Iz istorii kultury Drevnei Rusi. Issledovaniia i zametki*. Moscow: MGU.
- Sakharov, I. 1849. *Skazaniia russkogo naroda*. II. Sankt-Peterburg: Sakharov.
- Sedova, M. V. 2003. Suzdal v berestianykh gramotakh. In: Ianin, V. L. (ed.). *Berestianye gramoty: 50 let raskopok*. Moscow: Russkie slovari, s. 134-138.
- Spasskii, I. G. 1970. *Russkaia monetnaia sistema*. Leningrad: Avrora.
- Temushev, S. N. 2014. Miniatiury Radzivilovskoi letopisi kak istochnik po probleme funktsionirovaniia nalogovo-danicheskoi sistemy domongolskoi Rusi. *Krynicaznaïstva i spitsyjalnaia istoriynia dysypliny*, 9, s. 98-114.
- Trubachev, O. N. (ed.). 1987. *Etimologicheskii slovar slavianskikh iazykov (praslavianskii leksicheskii fond)*. 13: *kroměžirje—kyžiti. Moscow: Nauka.
- Fasmer, M. 1986. *Etimologicheskii slovar russkogo iazyka*. 2: E—Muzh. Moscow: Progress.
- Fengler, Kh., Girou, G., Unger, V. 1982. *Slovar numizmata*. Moscow: Radio i sviaz.
- Filin, F. P. (ed.). 1980. *Slovar russkikh narodnykh govorov*. 16: Kudelia—Lesnoi. Leningrad: Nauka.
- Kharitonov, Kh. 2004. *Stari merki teglilki i moneti v Bolgariia (VII—XX vek)*. Veliko Tiernovo: Abagar.
- Khoroshev, A. S. 1980. *Tserkov v sotsialno-politicheskoi sisteme Novgorodskoi respubliki*. Moscow: MGU.
- Cherepnin, L. V. 1969. *Novgorodskie berestianye gramoty kak istoricheskii istochnik*. Moscow: Nauka.
- Shaposhnikov, A. K. (ed.). 2010. *Etimologicheskii slovar sovremenno russkogo iazyka*. 2: A—N. Moscow: Flinta; Nauka.
- Ianin, V. L. 2009. *Denezhno-vesovye sistemy domongolskoi Rusi i ocherki istorii denezhnoi sistemy srednevekovogo Novgoroda*. Moscow: Iazyki slavianskikh kultur.
- Grierson, Ph. 1999. *Byzantine coins*. Washington: Dumbarton Oaks.
- Hendy, M. F. 1969. *Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081—1261*. Washington: Dumbarton Oaks.
- Kazhdan, A. P. (ed.). 1991. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. 3: Nike—Zigostates. New York; Oxford: Oxford University.
- Kiersnowski, R. 1964. *Wstep do numizmatyki polskiej wieków średnich*. Warszawa: PWN.
- Morrisson, C. 2002. Byzantine Money: Its Production and Circulation. In: Laiou, A. (ed.). *The economic history of Byzantium from the through the fifteenth century*. I—III. Washington, p. 906-966.
- Salamon, M. 1987. *Mennictwo bizantyjskie*. Kraków: Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne.
- Schrötter, F. Fr. v. (ed.). 1930. *Wörterbuch der Münzkunde*. Berlin; Leipzig: Walter De Gruyter & Co.

H. A. Kozubovskyi

ON THE MONETARY UNITS IN THE GRAFITO 25 FROM ST. SOPHIA CATHEDRAL IN KYIV

In the paper the author attempts to analyze the little-known monetary units of the 12th century mentioned in the grafito 25 from St. Sophia Cathedral in Kyiv. Grafito was discovered in the Apostles' side-chapel of the Cathedral by Ukrainian researcher Dr. Sergey Vysotsky. Grafito reports about the purchase of «Boyan's land» by Vsevolozha Princess for «seventy grivny sobolii» or «seven hundred drants». There is no consensus on the dating of the inscription in historiography, different authors date it since the early until the second part of 12th century (identified with the widow of Vsevolod Olgovich, who died in 1179 or second wife of Vsevolod Yaroslavich, after 1111). The analysis of written sources, linguistic, numismatic and archeological data allows the author to suppose the equivalent of «drants» and Byzantine scyphate (concave) gold coins. Money hoards and single finds show the important part of the golden Byzantine scyphate coins of 12th—14th centuries in the economic and cultural life in the Rus. Such coins are absolutely dominated in the finds of the gold coins in Ukrainian lands. Treasures with gold Byzantine coins of 11th—12th centuries were found with decorations and the gold ingots and silver grivnas in Kyiv (once near St. Sophia Cathedral). Byzantine gold coins with different gold purity were brought to Rus and were the main source for the gold ingot and decoration. Byzantine gold coins appeared to be the main currency in the international transactions but also in the local large payments in Rus. The monetary systems of the Old Rus principalities were established on the basis of the Byzantine monetary system. Litra of gold was fixed in the Old Rus sources.

Keywords: Grafito, coins, «Boyan's land», dranca, «grivny sobolii», scyphate coins.

Одержано 29.06.2023

КОЗУБОВСЬКИЙ Георгій Анатолійович, кандидат історичних наук, науковий співробітник, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

КОЗУБОВСЬКИЙ Heorhii A., Candidate of Historical Sciences (Ph. D.), Researcher, Institute of Archaeology, National Academy of Science of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-2633-604X,

e-mail: Kozubovskyi_yurii@iananu.org.ua.